

Tarptautinė socialinio tyrimo programa Lietuvoje¹

Giedrius Žvaliauskas, Eglė Butkevičienė

*Kauno technologijos universitetas
K. Donelaičio g. 20, LT-44239 Kaunas*

crossref <http://dx.doi.org/10.5755/j01.ppaa.12.1.3999>

Tarptautinės socialinio tyrimo programos tyrimų metodologija

Tarptautinės socialinio tyrimo programos (angl. *The International Social Survey Programm – ISSP*) pradžia turėtų būti laikomas 1984 m. Australijos, Didžiosios Britanijos, Jungtinių Amerikos Valstijų bei Vokietijos sociologų ir politologų priimtas sprendimas prie kasmet šiose šalyse vykdomų nacionalinių socialinių apklausų (Didžiojoje Britanijoje – Britų socialinių nuostatų tyrimas (angl. *BSA*), JAV – Bendrasis socialinis tyrimas (angl. *GSS*), Vokietijoje – ALLBUS tyrimas ir Australijoje – Nacionalinis socialinių mokslų tyrimas (angl. *NSSS*)) priskirti papildomą tam tikra tematika tarptautinį modulį, kurį taikant būtų galima atlikti palyginamąjį tyrimą keliose šalyse².

Pirmajam ISSP tyrimui pasirinktas klausimų modulis „Valdžios vaidmuo“ buvo įgyvendintas šešiose šalyse: Australijoje, Austrijoje, Didžiojoje Britanijoje, Italijoje, Jungtinėse Amerikos Valstijose ir Vokietijoje³. Nuo to laiko ISSP tyrimai buvo vykdomi daugelyje šalių ir šiuo metu ši programa vienija mokslininkus, atliekančius tarptautinius palyginamuosius tyrimus beveik 50 šalių⁴.

2010 m. KTU Politikos ir viešojo administravimo institutas tapo Tarptautinės socialinio tyrimo programos nariu ir Lietuvoje pradėjo vykdyti šios programos tyrimus. Programos įgyvendinimas finansuojamas laimėjus Lietuvos mokslo tarybos administruojamos nacionalinės mokslo programos „Socialiniai iššūkiai nacionaliniam saugumui“ projektus: 2010–2011 m. „Socialinių problemų stebėseną:

¹ Straipsnis parengtas Kauno technologijos universiteto Politikos ir viešojo administravimo institutui vykdant projektą „Tarptautinė socialinio tyrimo programa: Lietuvos socialinių problemų stebėseną (ISSP-LT)“, kurį finansuoja Lietuvos mokslo taryba (sutarties Nr. SIN-07/12).

² Smith, T. W. The ISSP: History, organisation and members, working principles and outcomes. A historical-sociological account in *The International Social Survey Programme 1984-2009: Charting the Globe*, eds. Max Haller, Roger Jowell, Tom W Smith. Routledge. 2012.

³ <http://www.gesis.org/issp/issp-modules-profiles/>

⁴ <http://www.issp.org>

Tarptautinės socialinio tyrimo programos įgyvendinimas (SPS)“, 2012–2013 m. – „Tarptautinė socialinio tyrimo programa: Lietuvos socialinių problemų stebėseną (ISSP-LT)“.

ISSP tyrimų išskirtinumą lemia tarptautinis duomenų palyginamumas. Vykiant tyrimą, taikomi aukšti metodologiniai tarptautinių apklausų atlikimo standartai. Remiantis ISSP klausimų moduliais, kasmet atliekami su tam tikra socialine problematika susiję tyrimai. ISSP būdingas ne tik platus temų spektras, bet ir kartotinumai laike, nes kas 5–7 metai tas pats modulis paprastai pakartojamas. Tam, kad modulis būtų laikomas kartotiniu, 2/3 jo klausimų turi būti paimti iš vieno ar kelių tos pačios tematikos klausimų modulių, kurie buvo naudoti anksčiau. Šiuo metu jau yra atliktos 27 kasmetinės ISSP apklausos, kurios apima dvylika temų: „Valdžios vaidmuo“, „Socialiniai tinklai ir paramos sistemos“, „Socialinė nelygybė“, „Šeima ir kintantys lyčių vaidmenys“, „Darbo orientacijos“, „Religija“, „Aplinka“, „Nacionalinė tapatybė“, „Socialiniai tinklai“, „Pilietybė“, „Laisvalaikis ir sportas“ ir „Sveikata“. 2012 m. ketvirtą kartą vykdytas modulis „Šeima ir kintantys lyčių vaidmenys“, 2013 m. numatyta trečią kartą įgyvendinti modulį „Nacionalinė tapatybė“, o 2014 m. antrą kartą – modulį „Pilietybė“. ISSP apklausų metu šalyse surinkti empiriniai duomenys perduodami į ISSP Duomenų archyvą – Leibnico socialinių mokslų institutą Vokietijoje (German Social Science Infrastructure Services – GESIS), kur jie sujungiami į integruotą duomenų failą, aprašomi ir publikuojami viešai prieigai anglų kalba. Be to, ISSP Duomenų archyve saugomi klausimynai nacionalinėmis kalbomis, informacija apie tyrimo dizainą ir kita su tyrimų atlikimu susijusi dokumentacija. Visą šią medžiagą gali laisvai pasiekti tyrėjai ar suinteresuotosios institucijos antrinei duomenų analizei atlikti.

Taigi, plečiantis tyrimų tematikai ir daugėjant šalių, ISSP yra pripažįstama kaip viena iš pagrindinių pasaulinių socialinių problemų stebėsenos tyrimų sistemų. Įgyvendinant ISSP, kai laikomasi aukštų metodologinių standartų, surinkus tyrimų duomenis galima atlikti aukščiausios kokybės istorinę ir tarptautinę palyginamąją socialinių problemų analizę. Šie duomenys yra vertinami kaip moksliskai itin patikimi ir suteikia galimybę parengti aukštos kokybės publikacijas.

Tarptautinės socialinio tyrimo programos įgyvendinimas Lietuvoje

Lietuva į ISSP įsitraukė ne taip sklandžiai. 1994 m. Lietuvoje buvo atlikta viena ISSP apklausa, tačiau jos duomenys nebuvo įtraukti į ISSP Duomenų archyvą, taigi oficialiai Lietuva iki 2010 m. nebuvo šios programos dalis. ISSP tyrimų įgyvendinimo Lietuvoje pradžia – 2010 m., kai KTU Politikos ir viešojo administravimo institutas tapo Tarptautinės socialinio tyrimo programos nariu. Iki šiol yra įgyvendinti keturi ISSP moduliai. Pirmaisiais narystės ISSP metais Lietuva įgyvendino vadinamąjį „besivejantį“ tyrimą, t. y. 2010 m. įgyvendino ne tik tais metais numatytąjį tyrimų modulį „Aplinka“, bet ir „Socialinės nelygybės“ modulį, kurį šalis narės įgyvendino jau 2009 m.; 2011 m. įgyvendintas ISSP apklausų modulis „Sveikata“, o 2012 m. – „Šeima, darbas ir lyčių vaidmenys“. 2013 m. yra numatyta atlikti tyrimą „Nacionalinė tapatybė“.

Lietuvoje įgyvendinant „besivejančių“ tyrimą „Socialinė nelygybė“, buvo tirti gyventojų požiūriai į socialinį mobilumą, analizuoti vadinamieji „sėkmės gyvenime“ veiksniai, t. y. tam tikri dalykai, kurie yra patys svarbiausi, norint gyvenime ko nors pasiekti: kokią reikšmę asmens pasiekimams turi jo ar jos tėvų išsilavinimas, kilmė iš turtingos šeimos, religija, lytis ir kiti veiksniai. Šis modulis apėmė ir profesinio užimtumo (darbo) bei materialaus atlygio adekvatumo tyrimą, kuriame atskleidžiama respondentų nuomonė apie gaunamo uždarbio teisingumą bei tam tikrų žmonių grupių (kaip bendrosios praktikos gydytojas, didelės įmonės vadovas, prekybos centro pardavėjas ir pan.) gaunamo atlyginimo dydžio adekvatumas užimamoms pareigoms. Šioje dalyje analizuota visuomenės nuomonė apie valstybės vaidmenį mažinant socialinę nelygybę: kaip respondentai vertina mokesčius, kuriuos Lietuvoje moka dideles pajamas gaunantys žmonės, ir kokius mokesčius turėtų mokėti didesnes pajamas gaunantys žmonės; ar teisinga, kad didesnes pajamas gaunantys žmonės gali sau leisti geresnę sveikatos priežiūrą bei geresnį išsilavinimą savo vaikams nei žmonės, gaunantys mažesnes pajamas. Šioje dalyje taip pat tiriama, ar egzistuoja konfliktai tarp skirtingų visuomenės grupių, kokia yra visuomenės struktūra. Svarbus socialinės stratifikacijos indikatorius – užimtumas, todėl „Socialinės nelygybės“ modulyje tiriama respondento tėvų darbo pobūdis, kai respondentas buvo 15 metų, respondento dabartinis darbas, jo pobūdis bei jo einamos pareigos.

2010 m. atliekant antrąjį tyrimą, tirti gyventojų požiūriai į aplinką. Pirmiausia analizuojami visuomenės požiūriai į įvairias socialines problemas: kurios problemos yra svarbiausios, o kurios – antros pagal svarbą. Toliau tiriamos respondentų vertybinės orientacijos pagal R. Ingleharto skalę, įvertinamas socialinio saugumo jausmas (vienas iš tai nusakančių rodiklių buvo pasitikėjimo kitais žmonėmis lygis: ar apskritai dauguma žmonių galima pasitikėti, ar dauguma žmonių, progai pasitaikius, stengtųsi respondentais pasinaudoti), analizuojama, kurioms aplinkosauginėms problemoms Lietuvos gyventojai skiria didžiausią dėmesį, kaip vertina skirtingų aplinkosauginių problemų poveikį visuomenei. Pateikus aplinkosauginių problemų sąrašą, prašyta nurodyti, kuri iš jų yra pati svarbiausia Lietuvai kaip šaliai ir kuri iš jų labiausiai veikia respondentus ir jų šeimas. Šioje dalyje tirta, kiek respondentai jaučiasi žinantys apie šių aplinkosauginių problemų priežastis ir jų sprendimo būdus. Dalis klausimų susiję su rizikos visuomenės samprata, mokslo ir technologijų bei aplinkos sąveika, dalis klausimų – su darnios raidos koncepcija: ar respondentai noriai mokėtų daug didesnes kainas, didesnius mokesčius; ar susitaikytų su žemesniu gyvenimo lygiu, jei tai padėtų saugoti aplinką, ar reikėtų leisti verslui bei paprastiems žmonėms patiems spręsti, kaip saugoti aplinką, net jei jų sprendimai ne visada būtų teisingi; ką Lietuva daro siekdama saugoti pasaulio aplinką ir į ką Lietuva turėtų atkreipti dėmesį, siekdama patenkinti savo būsimus energijos poreikius. Pabaigoje tirtas aplinkosauginis visuomenės informuotumo lygis, visuomenėje įsigalėję aplinkosauginės elgsenos modeliai bei gyventojų pilietinis aktyvumas aplinkosauginių problemų srityje per paskutinius penkerius metus.

2011 m. ISSP sukūrė naują modulį – „Sveikata“. Sveikatos apsaugos sistemoje vykstantiems pokyčiams visuomet skiriama itin daug dėmesio. Šalies ekonominė ir socialinė raida daugiausia priklauso ir nuo gyventojų sveikatos būklės. 2011 m.

Seimui atskaitingos Sveikatos politikos koordinavimo institucijos Nacionalinės sveikatos tarybos ataskaitoje teigiama: „Dėl didėjančio sergamumo, daugėjant ankstyvų mirčių, šalis dar daug praranda darbingo amžiaus žmonių. O tai didžiuliai ekonominiai nuostoliai – nes nuo seniausių laikų žinoma, jog sveikata – tai bet kokios šalies socialinis kapitalas, nulemiantis jos pačios klestėjimą ir joje gyvenančios populiacijos gerovę“⁵. 2011 m. atliekant trečiąją apklausą, pirmiausia tirtas pasitikėjimas Lietuvos švietimo bei sveikatos priežiūros sistema. Norėta sužinoti, ar Lietuvos sveikatos priežiūros sistemai reikia pokyčių. Respondentai vertino Lietuvos sveikatos priežiūros sistemos efektyvumą, jos galimą kaitą per ateinančius kelerius metus, valstybės vaidmenį teikiant sveikatos priežiūros paslaugas bei žmonių naudojimosi sveikatos priežiūros paslaugomis pagrįstumą. Šioje dalyje didelis dėmesys skirtas valstybės vaidmens sveikatos priežiūros srityje vertinimui: tirta, ar apklausti Lietuvos gyventojai noriai mokėtų didesnius mokesčius, jei dėl to pakiltų visų žmonių sveikatos priežiūros lygis Lietuvoje, ar valstybė turėtų finansuoti profilaktinius medicininius patikrinimus, ŽIV/AIDS gydymą, prevencines nutukimo programas bei organų persodinimą, ar žmonėms turi būti prieinama valstybės finansuojama sveikatos priežiūra, net jei jie neturi Lietuvos pilietybės, ar jų elgesys žalingas sveikatai. Kita dalis klausimų yra susijusi su sveikatos priežiūros paslaugų prieinamumo problematika: ar per paskutiniuosius 12 mėnesių prirėkus gydymo buvo atsitikę taip, kad respondentams nebuvo suteiktas reikalingas gydymas, kiek tikėtina, kad respondentams rimtai susirgus jiems būtų suteiktas geriausias Lietuvoje įmanomas gydymas bei jų pasirinkto gydytojo gydymas, ar jie yra patenkinti šalies sveikatos priežiūros sistema. Kita vertus, gera gyventojų sveikata priklauso ir nuo pačių žmonių pastangų stiprinant savo sveikatą arba sveikos gyvenamosios (fizinis aktyvumas, taisyklinga mityba, žalingų įpročių vengimas), o ne tik nuo gerai išplėtos asmens sveikatos priežiūros sistemos. Todėl buvo tirtas žalingų įpročių paplitimas, fizinio aktyvumo bei mitybos ypatumai. Apklausos pabaigoje respondentų taip pat prašyta įvertinti savo fizinę ir psichinę sveikatą.

2012 m. Lietuvoje padėtas įgyvendinti ketvirtasis ISSP modulis – „Šeima, darbas ir lyčių vaidmenys“. Šiame modulyje yra tiriama gyventojų nuomonė apie moterų ir vyrų vaidmenis šeimoje, vaikų auginimą, buitines darbų pasiskirstymą ir šeiminių vaidmenų derinimą su darbiniais vaidmenimis. Atskleidžiami gyventojų požiūriai į santuoką ir vaikus: ar dirbanti mama gali sukurti tokius pat šiltus ir tvirtus santykius su savo vaikais kaip ir nedirbanti mama, ar namų šeiminkėmis esančios moterys patenkintos gyvenimu lygiai taip pat, kaip ir dirbančios mokamą darbą, ar šeimos pajamas turėtų uždirbti ir vyrai, ir moteris, ar vienas tėvas arba viena motina gali užauginti vaiką taip pat gerai, kaip ir abu tėvai kartu, ar auginant vaikus ribojamos vieno ar abiejų tėvų darbo ir karjeros galimybės, kas – motina ar tėvas – turėtų išeiti mokamų vaiko auginimo atostogų. Dalis klausimų skirti moters kaip mamos ir kaip darbuotojos vaidmens suderinamumui aptarti: pavyzdžiui, ar moterys turėtų dirbti visą

⁵ Pundzius J., Žekas R., Večkienė I. Nacionalinės sveikatos tarybos pranešimas 2011. Lietuvos sveikatos programa: rezultatai ir išvados. Vilnius 2011, p. 18. Prieiga internete: http://www3.lrs.lt/pls/inter/w5_show?p_r=697&p_d=117871&p_k=1 [2012-12-20].

darbo dieną, ne visą darbo dieną, ar iš viso nedirbti, augindamos ikimokyklinio amžiaus vaikų.

Nuo 1985 m. kasmet atliekant ISSP tyrimą, sukurti kokybiški duomenų rinkiniai. Įvairių socialinių mokslų sričių tyrinėtojai gali analizuoti jiems įdomias temas tarptautinėje ir laiko perspektyvoje. Lietuvos socialinių mokslų akademinei bendruomenė savišvietos, mokymo bei mokslo tikslais gali naudotis reprezentatyvių Lietuvos gyventojų apklausų „Socialinė nelygybė“, „Aplinka“ ir „Sveikata“ duomenimis lietuvių kalba, kurie prieinami Lietuvos humanitarinių ir socialinių duomenų archyvo (LiDA) Apklausų duomenų kataloge (<http://www.lidata.eu>). Naudojant šių apklausų duomenis, yra publikuojami moksliniai straipsniai⁶. Visi ISSP duomenys tarptautinei palyginamajai analizei anglų kalba atlikti yra prieinami ISSP Duomenų archyvo kataloge (<http://zacad.gesis.org>).

Giedrius Žvaliauskas – Kauno technologijos universiteto Politikos ir viešojo administravimo instituto vyresnysis mokslo darbuotojas, socialinių mokslų daktaras.
El. paštas: giedrius.zvaliauskas@ktu.lt

Eglė Butkevičienė – Kauno technologijos universiteto, Socialinių mokslų fakulteto, Politikos ir viešojo administravimo instituto vyresnioji mokslo darbuotoja, socialinių mokslų daktarė.
El. paštas: egle.butkeviciene@ktu.lt

Giedrius Žvaliauskas, Senior Research Fellow at the Institute of Policy and Public Administration, Kaunas University of Technology.
E. mail: giedrius.zvaliauskas@ktu.lt

Eglė Butkevičienė, Doctor of Social Sciences, is an Senior Research Fellow at the Institute of Policy and Public Administration, Faculty of Social Sciences, Kaunas University of Technology.
E. mail: egle.butkeviciene@ktu.lt

⁶ Pvz., Balzekiene, A., Telesiene, A. Explaining Private and Public Sphere Personal Environmental Behaviour. *Socialiniai mokslai*, 2011, 4 (74), 7–19.

Telesiene, A., Rimaite, A., Juraite, K. Politicized Discourses on Environmental and Technological Risks: the Case of Lithuania. *Socialiniai mokslai*, 2011, 4 (74), 20–31.

Butkeviciene, Egle. Public attitudes towards social policy: the role of state, individual and family in social provision and welfare in Lithuania. *Socialiniai mokslai*, 2012, 3 (77), p. 7–16.